

Cumhuriyetin İlanı Öncesi Basının Görünümü: 1839–1923 Arası

The Appearance of the Press Before the Declaration of the Republic: 1839-1923

Ayşe MİRZA GİRGİN*

Derleme Makale Review Article

Başvuru Received 07.09.2023 ■ Kabul Accepted: 18.10.2023

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolda, hemen her önemli toplumsal/siyasal dönüm noktasında olduğu gibi yönetim yapısına yönelik değişim talepleri, bu döneme özgü olarak da çağdaşlaşma, demokratikleşme ve parlamenter rejime ilişkin talepler, başta aydın çevrelerden olmak üzere, Tanzimat Dönemi'nden itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu süreçte basın önemli bir rol oynamış, farklı düşünsel kesimlerden kişiler çeşitli gazete ve dergiler çevresinde toplanarak ülkenin geleceğine yönelik fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan dönemde, kayda değer tarihsel değişimler yaşanmış ve bu evrelerde mevcut siyasal iklim basın özgürlüğüne olduğu kadar basının niceliksel ve niteliksel özelliklerine de etki etmiştir. Bu süreçte siyaset ve basının diyalojik bir birlikteliği olmuş ve bu ilişkinin niteliğinin değiştiği bazı önemli tarihi dönemler yaşanmıştır. Bunlar: Tanzimat'ın İlanı (1839), I. Meşrutiyet Dönemi (1876-1878), İstibdat Dönemi (1878-1908), II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) ve Mütareke ve Milli Mücadele Dönemi (1918-1923) olarak ön plana çıkmaktadır. Tüm bu devrelerde siyaset ve basın arasında yaşanan güç çekişmelerinin izleri cumhuriyetin ilanı sonrasında da ülkede değişen siyasal koşulların etkisiyle kendisini hatırlatabilmiştir. Bu nedenle bu çalışmada, ileride Türk basınının gelişiminde kendisini hissettirecek olan, Cumhuriyet öncesi basına odaklanılmakta ve alana değerli katkılarda bulunan eserlerin rehberliğinde nitel betimsel yöntem ile dönemin bir panoraması sunulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Basın Tarihi, Cumhuriyet Öncesi Basın, 1839–1923 Yıllarında Basın, Gazetecilik, Basın ve Siyaset.

ABSTRACT

On the road to the establishment of the Republic of Turkey, as in almost every important social/political turning point, demands for change in the governance structure, and specifically in this period, demands for modernization, democratization and parliamentary regime started to become widespread from the Tanzimat Period, particularly from intellectual circles. In this process, the press played an important role, and people from different intellectual segments gathered around various newspapers and magazines and tried to spread their ideas about the future of the country. In the period from Tanzimat to the Republic, there have been significant historical changes and the political climate in these phases has affected the quantitative and qualitative characteristics of the press as well as the freedom of the press. In this process, politics and the press have had a dialogical relationship and there have been some important historical periods in which the form of this relationship has changed. These are the proclamation of Tanzimat (1839), Constitutional Monarchy (1876-1878), Istibdat Period (1878-1908), Second Constitutional Era (1908-1918) and The Turkish War of Independence (1918-1923). The traces of the power struggles between politics and the press in all these periods could remind itself after the proclamation of the Republic due to the changing political conditions in the country. For this reason, this study focuses on the pre-Republican press, which will make itself felt in the development of the Turkish press in the future and tries to present a panorama of the period with a qualitative descriptive method under the guidance of works that have made valuable contributions to the field.

Keywords: Press History, Pre-Republican Press, Press in 1839-1923, Journalism, Press and Politics.

Giriş

Basının temel işlevlerinin önde gelenleri arasında halkı bilgilendirmek ve yönetimi halk adına denetlemek ilkeleri sayılabilir. Osmanlı'nın son yıllarında faaliyet göstermeye başlayan Türkçe basın bu iki ilke açısından oldukça sorunludur. Elbette ki bu sorunun kaynağı basının kendisi değil, içinde faaliyet göstermeye çalıştığı dönemin koşullarıdır. Keza öncelikle demokratik bir yönetim sisteminin yokluğu ve ertesinde kimi demokratikleşme çabalarının uzun süreli bir uygulamaya dönüşme imkânı bulamaması basının temel işlevlerini yerine getirebilmesine ket vurmuştur. Bu dönemde bir yanda önünde durulamayacak hale gelen siyasal, ekonomik ve toplumsal değişim ihtiyacı, öteyandan da bu değişime uyumlanmanın getirdiği zorluk Tanzimat'ın İlanı (1839) ile başlayan ve I. Meşrutiyet (1876-1878), İstibdat (1878-1908), II. Meşrutiyet (1908-1918) ve Mütareke ve Milli Mücadele Dönemi (1918-1923) ile birbirini takip eden kimi siyasal ve toplumsal değişim dönemlerinin birbiri sıra yaşanmasına neden olmuştur.

Her biri birbirinden farklı gelişmelere sahne olan tüm bu evrelerde basın da ilgili dönemin atmosferinden payına düşeni almıştır. Tanzimat Fermanı'nda basın ile ilgili herhangi bir madde bulunmasa da bu dönemde ilk bağımsız Türkçe gazeteler yayınlanmaya başlanmış, bu gazetelerde yönetime yönelik eleştirilere, reform ihtiyacı olan konulara değinilmiş, ancak dönemin siyasi elitleriyle karışıklık beraberinde basına yönelik baskıyı da getirmiştir. Tanzimat'ın başarısızlığının ardından I. Meşrutiyet Dönemi'ne giden yolda, 1860'tan sonra basın hayatında yaşanan ciddi canlanma ve yönetime yönelik eleştirilerin etkileri dikkat çekicidir. Fakat bu dönem basınındaki çeşitlilik ve mücadele azmi iki yıl sürmüş ve 1878'de sonlanan I. Meşrutiyet'ten sonra yerini, İstibdat Dönemi'ne hâkim olan, otuz yıl süren bir sessizliğe bırakmıştır. İstibdat Dönemi'nde basının ağır bir baskı ve denetime maruz kalması, gazete ve dergilerde siyasal anlamda bir suskunluğa neden olmuş öte yandan bu dönemde baskı teknolojisindeki ilerlemeler ve edebi alandaki gelişmeler dikkat çekmiştir. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan

edilmesiyle beraber ise basının uzun süre baskı altında oluşunun etkileri kendini göstermiş, yayın hayatı büyük bir canlanma dönemine girmiş ve o dönemdeki hemen her düşünsel akımı temsil eden yeni yayın organları faaliyete geçmiştir. I. Dünya Savaşı döneminde basın yeniden boyunduruk altına girmiş, bunun yanında bu dönemde yaşanan ciddi kâğıt sıkıntısının da etkisiyle yayın hayatına devam eden çok az matbuat kalmıştır. Mütareke ve Milli Mücadele Dönemi'ne gelindiğinde, önce basında kısa süreli bir serbestlik, ardından haber akışının kontrolü için telgraf sistemine el konulması ve Milli Mücadele'nin amaçlarını anlatan basın organlarının ortaya çıkışı gibi gelişmeler dikkat çekmiştir. Tüm bu önemli tarihi evrelerde basın hem ülkedeki gelişmelerden etkilenmiş hem de siyasal gelişmelere kısmen de olsa etki etmiştir. Bu nedenle, 1839-1923 yılları arasında kalan zaman diliminde ülke basınının genel durumu ve yaşanan siyasal gelişmeleri eş zamanlı olarak ele almak, dönemin basınına anlamaya yardımcı olmaktadır.

Tanzimat'tan I. Meşrutiyete Giden Süreçteki Siyasal Gelişmeler ve Basın (1839-1876)

Tanzimat Dönemi, genellikle, 1839 yılında Gülhane Hattı Hümayunu ile başlayıp 1870'li yıllara kadar süren bir dönemi kapsayan; Osmanlı devlet yapısı ve devlet-toplum ilişkilerinde yapılan düzenlemeleri içeren bir dönemdir. Bu dönemde yapılan reformlar, padişahlardan kaynaklı değil, önemli pozisyonlarda bulunan devlet yetkilerinin çabalarıyla gerçekleşmiştir. Bu nedenle Mustafa Reşid Paşa gibi figürler Tanzimat'ın esas mimarlarından sayılır. Mustafa Reşid Paşa ve diğer bazı bürokratlar Osmanlı'nın çağa ayak uydurabilmesi için Batı uygarlığı ile bütünleşmesi ve birtakım reformlar gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünmüşler, bu nedenle Osmanlı ekonomisini liberal bir aşamaya taşıyacak adımların atılması gibi mevzularda öncülük etmişlerdir. Bu konularda Osmanlı'yla kimi anlaşmalar yapan Batılı devletlerin talepleri ise, imparatorluk bünyesindeki Hıristiyan unsurların korunması ve geliştirilmelerinin sağlanması olmuştur (Tanör, 1985, s. 13).

Nitekim III. Selim döneminden itibaren hem askeri hem de ekonomik alandaki sorunların çözümü için birtakım reformlar yapılmış olsa da bu yenileşme gayretleriyle kayda değer bir neticeye ulaşmamıştır (Ulusoy Nalcioğlu, 2005, s. 254-255). Bu durum Tanzimat Fermanı, diğer adıyla Gülhane Hattı Hümayunu'nun ilanına giden süreci hazırlamış, bu ferman ile kişi dokunulmazlığı, güvenliği, yasal sınırlar dâhilinde yargılanma, vergi eşitliği gibi konulara odaklanılmış, fakat en önemli düzenleme dil, din mezhep ayrımı olmaksızın kanunlar bazında herkesin eşit sayılması ilkesi konusunda olmuştur (Tanör, 1985, s. 13). Öte yandan Ferman'da basın özgürlüğüne ilişkin bir madde bulunmasa da (Ünal Özkorkut, 2002, s. 72), matbaanın ve basının gelişmesi, Osmanlı aydınların etkinliğini artırmasında, yani yöneticilere seslerini duyurmaları ve bir baskı gücü oluşturmalarında oldukça etkili olmuştur (Karabulut, 2010, s. 6). Fakat bu aşamaya gelmek, matbaanın ve basının Osmanlı'daki gelişiminin oldukça geç olmasından ötürü uzun sürmüştür.

Matbaanın Batı'dan 400 yıl sonra Osmanlı'ya gelmesine ve bu gecikmenin nedenlerine dair farklı görüşler öne sürülmektedir. Koloğlu (2015, s. 11-13) geniş kitlelere, sade vatandaşlara ulaşan yayınlara izin vermesi sayesinde Avrupa'yı Orta Çağ'ın karanlığındankurtaran, burjuvasının oluşumuna ve demokratikleşmeye zemin ve hız kazandıran matbaanın Osmanlı'da istenmemesinin nedenini, mevcut ekonomik sistemin korunmasına, yani fiyat spekülasyonlarının oluşumunu ve sermaye birikimini önleme gayretlerine bağlamakta, bunun yanında devlet sisteminin örfi işleyişini korumak için de halkın bilinçlendirilmesine ihtiyaç duyulmadığını iddia etmektedir. Daha yaygın olarak kabul edilen bir diğer görüş ise farklı uluslardan, dinlerden vatandaşları ve geniş toprakları kapsayan imparatorluğu idare etmek isteyen yöneticilerin, iktidar karşıtı fikirlerin yayılmasını önlemek ve uzak vilayetlerdeki güçlerini kaybetmemek için matbaaya sıcak yaklaşmadıkları yönündedir (Ulusoy Nalcioğlu, 2005, s. 254). Bu görüşlerin yanında Öztürk (2010, s. 21-22), matbaa ve Türkçe basın Osmanlı'daki

yerini geç olsa da, azınlık matbaası, el yazmaları ve kahvehaneler aracılığıyla toplumun kendi iletişim kanallarını oluşturduğunu söyler. Özellikle kahvehaneler azınlık matbaasında basılan ya da el yazması olan kitapların okunduğu, yani okuryazar olmayan ya da yabancı dil bilmeyen kişilerin de bilgiye ulaştığı; âşık, meddah ve karagöz oyunları vasıtasıyla haber, bilgi ve eğlenceye erişilebilen yerlerdi. Buradan hareketle Öztürk, Türkçe basına giden yolun halka özgürleşme sağlama amacıyla değil, kamuoyunu kontrol altına alma istenciyle ilişkili olduğunu ve bunun izlerinin 1831 yılında çıkan ilk Türkçe gazete olan *Takvim-i Vekayi*'nin önsözünde görülebileceğini söyler. İlgili önsözde yer alan şu ifadeler, bu savı desteklemektedir:

Eskiden vak'anüvis denen resmi tarih yazarları, kendi çağlarının önemli olaylarını kaleme alsalar da bunlar ancak 20-30 yıl sonra basılıp dağıtılabildi. Halk gerçekleri zamanında öğrenemediği için de olaylar yanlış yorumlanır ve devlet zararları olurdu. Gazete, bütün bunları önleyerek iç ve dış olayları zamanında duyurmak için çıkmaktadır (Topuz, 2003, s. 17-18).

İlaveten, II. Mahmut da *Takvim-i Vekayi* ile ilgili "Bu gazete kutsal şeriata ve devlet düzenine dokunmamak şartıyla, benim iktidarına çok yardımcı olacaktır" beyanında bulunmuştur (İnuğur, 2002, s. 176).

II. Mahmut'un çok önem verdiği, halka güncel bilgileri, sade bir dille iletmek istediği *Takvim-i Vekayi*, iç, dış, askeri haberleri, bilimsel içerikleri, din adamlarının tayinlerini ve ticarete ilişkin bilgileri aktarma gayesinde olmuştur. Fakat gazetenin haftalık bir yayın aralığı ile çıkması planlansa da böyle bir düzen tutturulamamış ve bu nedenle de güncel bilgi iletmeye niteliğine sahip olamamıştır. Bu durum gazeteye "tarihi yeni, kendisi eski" unvanı verilmesini yol açmıştır. 1860 yılında resmi gazete olma işlevini üstlenen *Takvim-i Vekayi*, dizgi hataları gibi nedenlerle uzun yıllar kapatılıp yeniden açılmış, böylelikle yaklaşık yüz yıla yakın bir yayın hayatı olmuştur (İnuğur, 2002, s. 175-180).

Tanzimat Döneminde, 1840 yılında yayınlanan ikinci Türkçe gazete *Ceride-i Havadis*'tir. Bu gazetenin de düzenli bir yayın aralığı olmamış,

üstelik okuyucu kitlesi de oldukça sınırlı (150 kişi) bir sayıda kalmıştır. William Churchill adlı bir İngiliz tarafından çıkartılan *Ceride-i Havadis*'de dış haberlere ve çevirilere önem verilmiş, özellikle Kırım Savaşı döneminde gazetenin haber yoğunluğu artmıştır. Varlığını sürdürmesinde ilanların önemli bir yeri olan *Ceride-i Havadis*'de ayrıca ilk ölüm ilanları yayınlanması gibi bir yeniliğe imza atılmış, ancak gazetenin ömrü sahibi Churchill'in vefatıyla sonlanmıştır (Topuz, 2003, s. 17-18).

Ceride-i Havadis Türkçe yayınlanan ilk özel girişimle çıkarılan gazete gibi gözükse de, gazetenin kapitülasyon sahibi bir yabancı tarafından yayınlanmış olması, onun bu niteliğine gölge düşürmekte ve dolayısıyla çoğu yazar, *Tercüman-ı Ahval*'i ilk özel girişimle yayınlanan Türkçe gazete saymaktadırlar (Topuz, 2003, s. 19). 1860 yılında Agâh Efendi ve Şinasi tarafından çıkarılan *Tercüman-ı Ahval*, kendisinden önce yayınlanan gazetelerden çok daha fazla ilgi görmüş, haftada iki gün yayınlanması planlanırken, beş gün yayınlandığı olmuştur. Bu ilginin oluşmasında gazetede kullanılan sade dilin yanında, halkın ilgi duyduğu, resmi görüşün dışındaki konulara yer verilmesi de etkili olmuştur. Öyle ki, *Tercüman-ı Ahval*'de yer alan devlet yönetimine ve eğitim sistemine yönelik eleştiriler dönem dönem gazetenin yayınının durdurulmasına yol açmıştır (Koloğlu, 2015, s. 43-46).

İlksiyasi makalenin yayınlanmış olduğu *Tercüman-ı Ahval*, başka yeniliklere de ev sahipliği yapmış, imzalı başyazı, tefrika ve tartışmalar ilk bu gazete ile Türk basın yaşamına girmiştir. *Tercüman-ı Ahval*'de edebi kişiliğiyle yer alan Şinasi, bu gazeteden yirmi beşinci sayıda ayrılmış ve 1862 yılında, fikirlerin belirtilmesi anlamına gelen, *Tasvir-i Efkâr* gazetesini çıkartmaya başlamıştır (İnuğur, 2002, s. 187-193). Gazetenin kamuoyu fikrinin oluşmasına yardımcı olmasına değinen ilk yazar olan Şinasi, ilk sayının giriş bölümünde "gazetenin amacının haber ulaştırmak, halka kendi yararlarını düşünmeyi, kendi sorunları üzerinde durmayı" öğretmek olduğunu söylemiştir. Şinasi, *Tasvir-i Efkâr*'ı gazetenin varlığından memnun

olmayan bir padişah olan Abdülaziz döneminde yayınlamasına rağmen (İnuğur, 2002, s. 193), dönemi için oldukça cesur bir gazetecilik biçimine imza atmış, padişahın tahta çıkış ve doğum günlerinde methiyeler düzmeyi reddetmiş, parlamenter sistemi savunmuş, iç ve dış siyasete yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Bunların yanında çevirilere yer vermiş, mali reformlar, ekonomik güçlük çeken halk, İstanbul'un kentsel problemleri ve eğitim konularına da eğilmiştir. Böylelikle, kimi söylentilere göre, gazetenin tirajı yirmi dört bine kadar yükselmiştir (Koloğlu, 2015, s. 47).

Milletin kendi kaderini kendisinin çizmesi gerektiğine inanan ve Yeni Osmanlılar'ın fikri kurucusu olarak da kabul edilen Şinasi, eleştirelilik dozu yüksek kabul edilen bir memur olduğu için gazetenin 106. sayısından sonra görevine son verilmiştir (Koloğlu, 2015, s. 48). Ardından adı bir suikast girişimine karışan Şinasi, Paris'e kaçmış ve gazetenin yönetimini 1865'te Namık Kemal'e bırakmıştır. Hem Şinasi'nin hem de Namık Kemal'in ilk dönem yazıları yönetim tarafından beğenilmiş olsa da, gazeteciler belli bir sürenin ardından iktidarın tepkisini üzerlerine çekmişlerdir. 465. sayıda yayınlanan "Şark Meselesi" makalesi nedeniyle Namık Kemal'in gazetecilik yapması yasaklanmış, o da Şinasi gibi çareyi Paris'e kaçmakta bulmuş, böylece gazete yönetimi Recaizade Ekrem'e kalmıştır (İnuğur, 2002, s. 196).

Tasvir-i Efkâr'da, Namık Kemal'in yönetiminde de Şinasi dönemindekine benzer içeriklere yer verilmiş, bu dönemde ayrıca "kadınların okutulması, tıp fakültelerinin dilinin Türkçe olması, Türk dili ve edebiyatının sorunları ve tarih konularında" da yazılar yayınlanmıştır (Koloğlu, 2015, s. 47). Haftada iki gün çıkan gazete, toplamda 835 sayıya ulaşmıştır (Topuz, 2003, s. 22).

Ali Suavi'nin yönetiminde çıkarılan, *Tasvir-i Efkâr*'ın yayın çizgisine benzer bir başka gazete de *Muhbir*'dir. İktidar politikalarını eleştiren, okuyucu mektuplarına ve o dönemki Girit sorununa sayfalarında geniş yer veren gazete, ayrıca Girit'te ezilen Türkler için de yardım kampanyaları

düzenleyerek büyük miktarda para toplamıştır. Nitekim gazetenin iktidara yönelik en önemli eleştirilerinden biri Girit sorununa yeterince önem verilmemesidir (Topuz, 2003, s. 24). 1867 yılında *Muhbir*'de yayınlanan bir okuyucu mektubu gazetenin bir ay süresince kapatılmasına neden olmuş, ayrıca Ali Suavi Kastamonu'ya sürülmüştür. Namık Kemal'in yardımıyla yurtdışına kaçan Ali Suavi de gazetecilik hayatına bir süre yurtdışında devam etmiştir. *Muhbir*'in yayın ömrü kısa olmuş, sadece 55 sayı çıkabilmiştir (İnuğur, 2002, s. 196).

Getirdikleri yenilikler ve uyandırdıkları yankılarla Tanzimat Dönemi'nde en çok ilgi çeken gazeteler *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr* ve *Muhbir* olmuş olsa da, *Basiret* (1869) ve *İbret*'in (1870) de aralarında bulunduğu, zaman zaman kapanan veya yeni isimlerle çıkan pek çok gazete bu dönemde görülmüştür (Topuz, 2003, s. 29-30).

Tanzimat Dönemi basınının genel bilançosuna bakıldığında, millet kelimesini ilk kez kullanan ve hükümete yönelik eleştirileriyle basın tarihinde ilklere imza atan Şinasi'nin yönetimde büyük kaygı uyandırdığı ve Abdülaziz tarafından 1864'te çıkarılan Matbuat Nizamnamesi'ne giden yolu açtığı söylenebilir. 35 maddelik bu nizamnamede gazete çıkarmak izne bağlanmış, iç güvenlik ve asayişin bozulmasına yol açmakla itham edilen yazarların suç ortağı sayılacağı söylenmiş, saltanata, ulusal adaba, bakanlar kurulu ve bürokratlara "dokunacak" sözler yazan yazarların para ve hapis cezalarına çarptırılacağı belirtilmiştir (Mazıcı, 1996, s. 133). *Tasvir-i Efkâr*'ın yanında eleştirel tarzıyla dikkat çeken *Muhbir*'in varlığı da yöneticilerde kaygı uyandırmış ve 1867 yılında Sadrazam Ali Paşa'nın yayınladığı, geçici olduğu söylenen, ancak 1909 yılına kadar yürürlükte kalan Âli Kararname çıkarılmıştır. Hükümet karşıtı yayınlara karşı çok daha sıkı tedbirleri öngören, basın özgürlüğünü zincire vurmakla nitelendirilen bu kararname ile hükümete gazete kapatma yetkisi verilmiş, ayrıca Matbuat Nizamnamesi'nde yer almayan pek çok sansür unsuru eklenmiştir. Nitekim kararname yayımlandıktan sonra birçok gazete süreli ya da süresiz olarak kapatılmıştır (İnuğur, 2002, s. 204-206).

Dolayısıyla başlangıçta Matbuat Nizamnamesi'ndeki ucu açık ifadelerle gazete ve gazetecilerin özgürlükleri büyük oranda kısıtlanmış, ardından yayınlanan Ali Kararname ile de hem sansürün hem de gazete kapatmaların önü açılmıştır. Bu şartlar altında Osmanlı topraklarında diledikleri yayıncılığı yapamayacaklarını anlayan veya çeşitli suçlarla haklarında yakalama kararı çıkarılan Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi gibi gazeteciler çareyi yurtdışına çıkıp oradan yayın yapmakta bulmuşlardır. Yeni Osmanlıcı fikirleri savunan, "meşrutiyetin kurulmasını, danışma sisteminin ve basın özgürlüğünün sağlanmasını" isteyen bu yazarlar, yurtdışında yayınladıkları gazeteleri posta yoluyla ülkenin her yanına yaymaktan da geri durmamışlardır (Koloğlu, 2015, s. 50-51).

Özetle, Tanzimat Dönemi'nde gazeteler ve Osmanlı aydını büyük önem kazanmıştır. Bu dönemde matbaa ve gazete sayısında önemli artışlar olmuş, zamanla halkın okuryazarlık oranı da artmıştır. Ayrıca gazetelerde "hürriyet, eşitlik, aile hayatı, meşrutiyet, basın hakları, devlet yönetimi vb." meseleler en çok işlenen konular olmuşlardır. II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde basın yayın hayatı sıkı bir kontrol altına girmiş ve ancak I. Meşrutiyet Döneminde yeniden bir canlanma görülebilmektedir (Karabulut, 2010, s. 6-7).

I. Meşrutiyet Dönemi ve İstibdat Dönemi Basını (1876-1908)

Tanzimat Dönemi, ülkede bir aydın sınıfının oluşumunu sağlasa ve basın-yayın hayatında önemli canlanmalara sebep olsa da yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasi istikrarsızlıklar gün geçtikçe artmış, bu durum dış müdahalelere ve ardından gelen keyfi ve baskıcı bir yönetim biçimine zemin hazırlamıştır. Bu evrede yeni reform önerilerine direnen Abdülaziz tahttan indirilmiş, yerine V. Murat geçirilmiş, ancak akli sağlığı konusunda şüpheler doğuran padişah tahtta çok uzun süre kalamamış ve onun yerine meşrutiyetçi görünen II. Abdülhamid tahta çıkarılmıştır (Tanör, 1985, s. 17-18).

Dönemin ileri gelenlerine meşrutiyet sözü vermiş olan II. Abdülhamid tahta geçtiğinde, 28 kişiden oluşan bir özel kurulu (Meclis-i Mahsusa) anayasayı hazırlamakla görevlendirmiş ve 23 Aralık 1876'da Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-i Esasi okunarak I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Kanun-i Esasi, devletin monarşik ve teokratik yapısını koruyan ve padişaha geniş yetkiler veren bir anayasadır. Yürütme yetkisi sadece padişahıdır. İki meclisli olan yasama organından, seçimle gelen Heyet-i Mebusan'ın yetkileri son derece kısıtlı iken, daha yetkili olan Meclisi Ayan'ın üyelerini doğrudan padişah seçmektedir. Ayrıca sadrazamı, vekilleri ve şeyhülislamı seçen ve atayan da padişahıdır. Kısacası Kanun-i Esasi padişaha sınırsız yetkiler veren bir anayasa olmuştur (Tunaya, 1985, s. 27-32).

Bu anayasada basın ile ilgili "basın kanun dairesinde serbesttir" ifadesine yer verilerek, basının keyfi uygulamalar yerine, belirli ilkelerle düzenleneceğine dair güven tesis edilmiş olsa da uygulama tam aksi yönünde olmuştur (Kudret, 1977, s. 20). Nitekim bu süreçte Kanun-i Esasi'nin kişisel hak ve özgürlükleri güvence altına alır ilkeleri ve ülkede esen özgürlük rüzgârları hapisteki ve sürgündeki gazetecilerin işlerinin başına dönmesine neden olmuş, Mithat Paşa yeni bir basın yasasının hazırlıklarına başlamış, ancak bu iyimser hava kısa sürede sonlanmış, Mithat Paşa görevden alınmış ve basın yasası son derece kısıtlayıcı bir hale bürünmüştür. Bunların yanında Çarlık Rusya'sının Balkanlar'da başlattığı savaş nedeniyle 1877'de sıkıyönetim ilan edilmiş, çıkarılan nizamnamede gerekli hallerde hükümete gazeteleri kapatma yetkisi verilmiş ve en nihayetinde 1878'de meclis feshedilmiştir (Gevgilili, 1983, s. 207).

II. Abdülhamit Döneminde (1876-1909) basının üzerindeki baskı ve sansür etkisi her geçen gün artmıştır. Bu dönemde pek çok kelime yasaklı hale gelmiş ve dizgi hataları dahi gazetelerin kapanması için gerekçe olmuştur. 1878'de, 1876'da süreli yayınlar için getirilen ve çok uzun süre kullanılmayan özdenetim uygulaması yeniden yürürlüğü konmuş, Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğünde, pratikte bir sansür kurulu oluşturulmuş ve gazetelerde yazılıp yazılmayacak

şeyler belirlenmiştir (Ünal Özkorkut, 2002 s. 75-77). Keza yeterince sansür uygulanmadığını düşünen II. Abdülhamid, göreve geldiği ilk aylarda Mithat Paşa'dan matbuat müdürünün değiştirilmesini talep etmiştir (İskit, 1943, aktaran Demir, 2015, s. 373). İlerleyen zamanda sansür gücü kuvvetlenmiş, Maarif Nezâretine bağlı "Encümen- i Teftiş ve Muayene" kurulunun ilk üye sayısı 7 iken, bu sayı 75'e kadar çıkmıştır (İskit, 1943 aktaran Kudret, 1977, s. 30). Bunların yanında devletin güvenliğini sarsacak gazetelerin süresiz kapatılması; padişahı eleştiren yazılara yer veren gazetelerin kapatılması ve sorumlularının 1 ila 3 yıl hapisle cezalandırılması; Kanun-i Esasi ile kurulan düzene karşı yazı yazarların da hapisle cezalandırılması öngörülmüştür (Atabay, 2015, s. 36).

Bu dönemde basına yönelik sansür sadece Türkçe yayınlarla sınırlı kalmamış, yurtdışından ülkeye giren gazete ve dergiler de sansür kurulunun incelemesine tabi tutulmuş, siyasi olsun olmasın tüm kitaplar bir ön denetime girmiş ve ahlaki açıdan onaylanmayan eserlerin basımına mani olunmuş, çuvalarca kitapyakılmıştır (İnuğur, 2002, s. 261-262). Bu koşullardan gazeteler oldukça olumsuz yönde etkilenmiş, İstibdat Dönemi'nde (1878-1908) çıkan gazete sayısı oldukça azalmış, *Sabah*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Türk Gazetesi*, *İkdam* ve *Mizan* yayını südüren gazeteler olmuştur. Bu dönemde ayrıca mizah ve karikatür dergileri yasaklanmış, dahası baskı yönetiminin onaylayacağı yazılar yayınlanan gazetelere çeşitli imtiyazlar sağlanmıştır (Karal, 1962'den akt. Mazıcı, 1996, s. 135).

Dönemin gazetelerinden *Tercüman-ı Hakikat*, II. Abdülhamid'e bağlı olan ve ondan himaye gören Ahmet Mithat Efendi tarafından 1878 yılında yayınlanmaya başlamıştır (Atabay, 2015, s. 38-39). Gericiliğe karşı duran, romanlar tefrika edip, tarih dizilerine yer verilen bu gazetede ayrıca sade bir dil de kullanılmış ve hem içerik hem de dil açısından halka hitap edilmeye çalışılmıştır (İnuğur, 2002, s. 279). Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar varlığını südüren *Tercüman-ı Hakikat*'te Abdülhamid'i öven ve onun icraatları hakkında haber veren çokça yazı yazılsa da bu gazete de zaman zaman toplatılmaktan kurtulamamıştır (Ortaylı, 1999, s. 23).

Dönemin bir başka öne çıkan gazetesi olan *İkdam*'da da II. Abdülhamid'e yönelik övgülere yer verilmiştir. Yurtdışında gelişen olaylara dair siyasi haberler yayınlayan, ancak yurtiçi siyasete neredeyse hiç yer ayırmayan bu gazetenin içeriğinde tarım, edebiyat, sağlık ve bilim konularında haberler yayınlanmış, Osmanlı ve yabancı devletlerin alakadar olduğu konularda da devleti destekleyici bir tavır takınılmıştır (Çakır, 2022, s. 429-430).

İkdam ile *Sabah* gazetesi bu devirde birbirlerinin en büyük rakipleri olmuş, yer yer iki gazete arasında, kişiler üzerinden, sert tartışmalar yapılmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, Adnan Adıvar, Ahmet Emin Yalman gibi basın tarihinin önemli kişilerine ev sahipliği yapmış olan *Sabah* gazetesi 1875 ile 1922 yılları arasından yayınlarını sürdürmüştür (İnuğur, 2002, s. 275).

Koloğlu (1985, s. 82-83) II. Abdülhamid dönemine hâkim olan basını, bir karantina uygulamasına benzetir ve iç basının bu dönemde tam anlamıyla kontrol altına alındığını, dışarıdan yayın gelmesinin de engellendiğini söyler. Elbette bu uygulamaların birtakım sonuçları da olmuştur. Bunlardan en önemlisi, bu dönemde açık olarak bilgiye erişilememesi ve bu nedenle de hafiyeliğin artması ve üstelik buna prim verilmesidir. Normalde bir konuyu derinlemesine inceleyerek, rapor vermek anlamına gelen jurnalcılık, bu dönemde ihbarcılık ve dedikoduculuk anlamını taşır hale gelmiştir. Koloğlu, bu dönemdeki bu davranış şeklinin günümüze kadar etki eden sonuçları olduğunu ve toplumun genelinden ayrı düşüncelere sahip olan ya da egemen söylemin dışında fikirler beyan eden kişilerin ajanlıkla suçlanmasının temellerinin bu devirde atıldığını söyler.

Bir başka önemli etki, ajanlıkla suçlanmaktan korkulduğu için toplumsal ve siyasal olaylar hakkında konuşmaktan kaçınılması ve her konuda kafayı kuma gömmenin bir neticesi olarak, var olan sorunların konuşulması için çok geç kalınması ve çöküş sürecine giden ortamın oluşmasıdır. Bu durum dürüst devlet memurlarının işlerinden istifa etmesini doğurduğu gibi, aynı zamanda basının

önemli bir kısmının yurtdışına taşınmasına ve Osmanlı hakkındaki haberlerin yurtdışı basından takip edilmesine neden olmuştur (Koloğlu, 1985, s. 82-83). Yani bir anlamda gerçeği kontrol etmek isterken, bu gerçekliği yönetecek en önemli enstrümanlar elden çıkarılmıştır.

İstibdat Dönemi'nde basın adına pek çok olumsuzluk yaşanmış olsa da okur sayısının ciddi oranda artması ve okur kitlesinin halk tabanına yayılması gibi iyi yönde gelişmeler de meydana gelmiştir. Bu evrede her ne kadar çoğunlukla ciddi haber addedilen siyasi haberlerin sayısında dramatik bir düşüş olsa da popüler kültüre yönelik haberler, yeni okuma alışkanlığı edinen kişiler için gazeteye yönelmeye bir neden olmuş olabilir (Berkes, 2005, s. 368-369). Bir başka neden de Tanzimat Dönemi'ndeki eğitim uygulamalarının bu dönemde meyvelerini vermesi, yani okuryazar kişi sayısının artmasıdır (Koloğlu, 2015, s. 82-83).

II. Meşrutiyet Döneminde Basın Faaliyetleri (1908-1918)

II. Meşrutiyet'e giden yol, 1895 yılından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti altından toplanan, fakat öncesinde gizli örgütlenmeler içerisinde olan Jön Türkler'in verdiği anayasa ve özgürlük mücadelesiyle oluşmuştur. Bu mücadeleyi birtakım ayaklanmalar ve padişaha baskı yoluyla yürüten Jön Türkler, Abdülhamid'in Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymasına neden olmuş ve siyasi ayakları olan İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlerde ağırlığını koyarak meclise girmiştir (Tanör, 1985, s. 23-24).

Meclis görüşmelerinde yasama ve yürütmeye ilişkin pek çok detay tartışmaya açılmış, Kanun-i Esasi'de değişiklikler yapıma yoluna girilmiş, 1918 yılına kadar anayasa 7 kez değiştirilmiştir. Bu tadiller sonucu rejim mutlakiyetten, parlamenter bir hale bürünmüş; yasama, yürütmenin karşısında güçlenmiştir (Tunaya, 1985, s. 36-37). Anayasa'da yapılan 1909 değişiklikleriyle padişahın sürgüne yollama yetkisi kaldırılmış, basının sansür edilemeyeceği maddesi eklenmiş, toplanma ve dernek kurma hakları gibi önemli değişikliklere imza atılmıştır (Tanör, 1985, s. 24).

II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk yıllarında, Abdülhamid zamanının baskısından kurtulan toplumsal ve siyasal yaşam oldukça canlanmış, dernekler ve partiler arası bir yarış başlamıştır. Bu dönemde oldukça çoğulcu bir hale gelen fikir ortamı, her türlü görüşün ifade edilebilmesine olanak vermiş ve bu durum basın faaliyetlerine de etki etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden ilk bir yılda 353, 1910'da 130, 1911'de ise 124 dergi ve gazete yayınlanmıştır (Toprak, 1985, s. 126).

Nitekim II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini takip eden gece, birbirleriyle anlaşma içerisinde olan gazeteciler, sansür memurlarını gazetelerine sokmamış, 25 Temmuz günü gazeteler sansürsüz çıkmış ve Cumhuriyet'in ilanından sonra da 24 Temmuz günü Basın Bayramı kabul edilmiştir (Topuz, 2003, s. 82). 33 yıllık suskunluğun ardından "basın çılgınlığı" denilen bir dönem başlamış, bazıları ancak bir iki sayı çıkabilmiş olsa da, çok sayıda yayın hayata girmiş, "söz uçar yazı kalır" mottosuyla halk görüşlerini beyan etmek için atılıma geçmiş, neredeyse gazete çıkmayan il kalmamıştır (Koloğlu, 2015, s. 87-88).

Bu dönemde ülkede farklı fikirleri temsil eden dernekler ve topluluklar kurulmuş, bu topluluklar basın aracılığıyla da şiddetli tartışmalara girişmiş ve 31 Mart Ayaklanması sırasında *Tanin* ve *Şurayı Ümmet* gazetelerine de saldırılar düzenlenmiş, olaylar sırasında toplumun farklı kesimlerinden kişiler yaşamlarını yitirmiştir. Bu olayların üzerine II. Abdülhamid sadrazamı değiştirmiş olsa da bu önlem yeterli görülmediği için, padişah tahttan indirilerek yerine V. Mehmet Reşad geçirilmiştir (İnuğur, 2002, s. 312-313).

Bu sarsıcı olayın ardından, gazeteciler büyük bir tepki göstermiş olsa da basına yönelik yeni düzenlemeler yapılmış, 18 Temmuz 1909 yılında Basın Kanunu yasalaşmış ve 1931 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Kanun'un öne çıkan bazı maddeleri şunlardır:

- Gazete çıkarmak için hükümete bildiri vermek yeterli olup, ruhsat alma zorunluluğu yoktur.
- Meclislerin ve mahkemelerin gizli oturumlarındaki konuşmaları yayınlamak yasaktır.

- Kanun ve yönetmelikler hükümetçe açıklanmadan gazetelerde yayınlanmayacaktır.
- Osmanlı ülkesinde tanınmış dinlerden, mezheplerden ve unsurlardan birine yazı ile hakaret suçtur.
- Vatandaşları suç işlemeye kıskırtan yazıların yayınlanması suçtur.
- Basın yoluyla şantaj yapmak veya başka türlü çıkar sağlamak suçtur.
- Ahlak kurallarına uymayan yazı yayınlanması ve resim basılması yasaklanmıştır (Kabacalı, 1994, aktaran Atabay, 2015, s. 54-55).

Bu maddelerden bazıları makul, bazıları gerekli, bazılarınin da ucu fazla açık olsa da genel olarak iletişim tarihçileri bu kanunun çok kısıtlayıcı olmadığını, ancak zaman içerisinde yapılan değişikliklerle basının yeniden baskı altına alındığını söylerler (Topuz, 2003; İnuğur, 2002; Koloğlu, 2015). Nitekim 1912'den itibaren, peyderpey, gazete yayınlamak için depozito yatırılması, askeri yazıların yasaklanması, edep ve ahlak kurallarına uymayan içerik yayınlayan gazetelerin toplatılması, devlet güvenliğini bozacak yayın yapan gazetelerin kapatılması, sıkıyönetim bölgelerinde sansür kurulunun izni olmadan gazete yayınlanmaması gibi pek çok yeni madde ile kanun revize edilmiş ve sansür mekanizması yeniden işler hale getirilmiştir (İnuğur, 2002, s. 312-313). Dolayısıyla her yeni yönetim döneminde olduğu gibi, İttihat ve Terakki Meşrutiyeti de geniş özgürlüklerle başlamış, ancak bu atmosfer çok uzun sürmemiştir.

İttihatçılar önceki dönem yönetimleri kadar totaliter olmamışlarsa da siyasal tutumları tehlikeye girdiğinde, iktidarlarını kaybetme riskiyle karşılaştıklarında kendilerine tehdit gördükleri kişilere karşı oldukça sert davranabilmişlerdir. Dolayısıyla onların dönemlerinde baskı ve şiddet sık karşılanan bir duruma dönüşmüş (Ahmad, 1999, s. 197-198), basın üzerinde de yoğun bir baskı havası yaratılmıştır (Topuz, 2003, s. 87).

İttihat ve Terakki yönetiminde zaman zaman sansür uygulaması sonlandırılır gibi olsa da ülkede gelişen yeni olaylarla, sansür mekanizması değişik biçimlerde yeniden yürürlüğe konmuştur. Örneğin 1912'de kısa süreli olarak sansür kaldırılmış, 1913 yılındaki Bab-ı Ali Baskını sonrası yeniden işler hale getirilmiş; tekrar sansür hafifletilmek üzere iken, I. Dünya Savaşı çıkmış ve savaş boyunca sansür

tatbik edilir hale gelmiştir. Sansürün kaldırılması ancak İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinin yurtdışına kaçmasıyla mümkün olmuş, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile yeni bir dönem başlamıştır (İnuğur, 2002, s. 320).

Mütareke ve Milli Mücadele Döneminde Basın (1918-1922)

1918 Ekim ayında, Mondros Mütarekesinin imzalanması ertesinde, Osmanlı matbuatındaki yazarlar savaşın bitmesine sevinmek ile üzülmek arasında kalmış, bir yandan savaşın sonlanmasından memnuniyet duyulmuş, bir yandan da mücadeleden yenik çıkmak ile gelecek günlerin belirsizliği nedeniyle karamsarlığa düşülmüştür. Bu görüşler sansürün kısa süreli bir yokluğunda dile getirilebilmişse de (Kocabaşoğlu ve Akan, 2019, s. 11), 2 Aralık 1918'de sansür kapsamı genişleyerek yeniden yürürlüğe konmuştur. Yeni genelge uyarınca, İtilaf Devletleri, Padişah ve devlet görevlileri hakkında görüş beyan etmek neredeyse imkânsız hale getirilmiştir (Tamer, 2010, s. 22). Böylesi bir ortamda da İstanbul basınında öne çıkan konulardan ilki, oldukça yaygın olmasının etkisiyle, yolsuzluk olmuştur. Özellikle iaşe ile ilgili yolsuzlukları yayınlamak halkın öfkesinin boşalması için bir vesile olmuş, bu konu siyasi ve askeri konularda sert bir biçimde süren sansür ortamında gazetelere bir alan açmıştır. İç siyasi konulara değinmekten imtina eden gazeteler ayrıca, hemen her sansür döneminde olduğu gibi, dış siyasi gelişmelere de geniş yer ayırmıştır (Koloğlu, 2000, s. 28-38).

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ertesindeki diğer siyasi gelişmeler İttihat ve Terakki iktidarının yerinden olması, yeni bir hükümetin kurulması, Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesidir. Bu sırada Mustafa Kemal 1919'da Milli Mücadele'yi başlatmışken; Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı da Misak-ı Milli'yi kabul etmiş, ardından İstanbul işgal edilmiştir (Durmuşlu, 2011, s. 76). Yani bir yanda İtilaf Devletleri'ne boyun eğmiş bir Osmanlı Hükümeti, bir yanda da Ankara'da Milli Mücadele'yi yürüten bir Ankara Hükümeti oluşmuştur. Bu süreçte basın da bu iki kutup arasında ikiye bölünmüştür. Milli Mücadele'den yana olan gazete ve dergilerin

başında "*Tasvir-i Efkar, Yeni Gün, Akşam, Vakit, İleri, Tercüman, İrade-i Milliye* ve *Hakimiyet-i Milliye*" gibi yayınlar gelmektedir. Milli Mücadele'ye karşı olan gazete ve dergiler kanadında ise, *İrşad, Peyam-ı Sabah, Aydede, Alemdar, Ferda* sayılabilir (Mazıcı, 1996, s. 137).

İstanbul'un işgal altında olduğu yıllarda basın üzerinde İtilaf Devletlerinin de etkisiyle ağır bir baskı oluşmuştur. Bu nedenle İstanbul'da yayınlanan çoğu gazete Milli Mücadele'den yana olsa da bu görüşlerini halka aktaramamış, ağır sansür nedeniyle, gazeteler tepkilerini çoğu zaman boş sütunlar yayınlarak göstermişlerdir (Güner, 1998, s. 191-192). Yalçinkaya (2019, s. 15) sansürün en önemli göstergesinin "Millî Mücadele taraftarı gazetelerin Mustafa Kemal Paşa ve diğer Kuvâ-yı Milliyeciler aleyhindeki Fetva-yı Şerife'yi yayınlamak zorunda kalmaları"nı gösterir.

Milli Mücadele'den yana olan gazetelerden *Tasvir-i Efkar*'ı 1913 yılından itibaren Ebuuzziya Tefvik'den devralan çocukları çıkarmış, ağır baskılara rağmen varlığını sürdüren gazete, Sivas Kongresi hakkında İstanbul'a doğru bilgilerin ulaşmasını sağlamış, Kuvayi Milliye ve ulusal direniş konularına sayfalarında yer vermiştir (Atabay, 2015, s. 63-64). Ahmet Emin Yalman ve Mehmet Asım Us'un çıkardıkları ve çok sayıda önemli kalemin yazılarına da yer veren *Vakit* gazetesi, ilk yıllarında Milli Mücadele ile ilgili çok az haber yayınlabilmiş olsa da, hapis, sürgün ve kapatılma cezalarına rağmen çizgisini korumaya gayret etmiştir (Yalçinkaya, 2019, s. 635). Yunus Nadi tarafından çıkarılan *Yeni Gün*, Mustafa Kemal'in düşüncelerini yansıtır bir çizgi izlemiş, gazete başlangıçta Ankara'da yayınlansa da Yunan istilası sırasında bir dönem Kayseri'ye taşınmış, ardından yeniden Ankara'da yayın yaşamını sürdürmüştür (İnuğur, 2002, s. 340).

İşgal baskısından uzak olan taşra gazeteleri ise bu dönemde daha serbest bir yayın politikası izleyebilmişlerdir. Mustafa Kemal'in de bilgisi ve isteğiyle, Milli Mücadele'nin amaçlarını ve ilerleyişini kamuoyuna duyurmak için 1919 yılında çıkarılmaya başlanan *İrade-i Milliye*, düzensiz aralıklarla ve dağıtım sorunlarıyla da olsa 1922 yılına kadar, 254

sayı yayın yaşamına devam etmiş, ancak 1920 yılında Ankara'da *Hakimiyet-i Milliye*'nin yayınlanmaya başlamasıyla Milli Mücadele'nin yayın organı olma vasfını bu gazeteye devretmiştir (Dervişoğlu, 2009). Ankara Hükümeti'nin resmi yayın organı olan *Hakimiyet-i Milliye*'de bağımsızlığı savunan yazılar yer almış, zaman zaman Mustafa Kemal'in yazıları da gazetede kendine yer bulmuştur. Gazete, 1934 yılında *Ulus* adını alana kadar varlığını sürdürmüştür (Topuz, 2003, s. 119-120).

Tamer'in (2010, s. 22) vurguladığı üzere, İstanbul'un işgal altında olmasından ötürü gazetelerin Anadolu'ya 17 günü bulan sürelerde ulaştığı bir ortamda, Milli Mücadele'nin sürdürülmesinde taşra gazeteleri büyük önem arz etmiştir. Dönemin koşulları ile basının işlev ve gücünün farkında olan Mustafa Kemal, Milli Mücadele'ye zarar verecek yayınların Anadolu'ya sokulmaması ve halka hangi gazetelerin dağıtılacağı konusunda önemle durmuş (Özkaya, 1985, s. 589), Milli Mücadele süresince telgraf, gazete ve ajansı etkili olarak kullanmıştır. Bu süreçte özellikle *İrade-i Milliye* ve *Hakimiyet-i Milliye* bağımsızlık mücadelesinin sesi olmuşlardır. *İrade-i Milliye* halka Milli Mücadele'nin başladığını duyuran ve bu mücadeleyi savunan ilk yayın organı olmuşken; bayrağı ondan devralan *Hakimiyet-i Milliye* ise savaşın sebebini ve getirilerini halka iletmenin yanında, Anadolu Ajansı'nın dağıtım bülteni gibi işlev göstererek, halka kurtuluş mücadelesiyle ilgili tüm bilgileri ulaştırmaya çalışmıştır (Tamer, 2010, s. 22;48). Gazetelerin yanında Halide Edip Adivar ve Yunus Nadi'nin öncülüğünde 13 Nisan 1920 tarihinde Anadolu Ajansı kurulmuş, ajans halka haberleri telgrafhaneler ve camilere asılan ilanlarla duyurmuştur (Özkaya, 1985, s. 590-591).

Diğer yandan Milli Mücadele'ye karşıt olan gazeteler ise hem İstanbul Hükümeti tarafından desteklenmiş hem de sansür mekanizmasına diğer gazeteler gibi maruz kalmamışlardır (Durmuşlu, 2011, s. 80). Milli Mücadele'ye karşıt olan *Alemdar*, *Refi* Cevat Ulunay tarafından çıkarılmış ve ülkenin kurtuluşunu İngiltere'nin yardımında görmüştür. *Peyam-ı Sabah* da İngiltere ile ilişkilerin güçlendirilmesini savunmuş,

ayrıca Milli Mücadele'ye sert eleştiriler getirmiştir (Öztoprak, 1981, aktaran Atabay, 2015, s. 68-69). Ahmet Haşim'in de yazılar yayınladığı ve Sait Molla tarafından çıkarılan *İstanbul* gazetesi de diğer Milli Mücadele karşıt gazetelerle benzer özellikler göstermiştir (İnuğur, 2002, s. 341-342).

Milli Mücadele yıllarında Türkiye sınırları içerisinde yüz civarında gazete yayınlanmıştır. Basın sansür, maddi sıkıntılar, dağıtım ağlarındaki zor koşullar ve kâğıt sıkıntısına rağmen varlığını sürdürmeye ve Milli Mücadele'ye destek olmaya gayret etmiştir (Baykal, 1988, s. 478). Nitekim bu dönemde yaşanan tüm olumsuzluklara karşın, Mustafa Kemal öncülüğündeki kurtuluş hareketinin başarıya ulaşacağı 1921 yılında anlaşılmış ve bu gelişme üzerine basın üzerindeki baskılar hafiflemiş, İstanbul basını da Milli Mücadele üzerine haberler yayınlayabilmeye başlamıştır (Güner, 1998, s. 92). Bu dönemde tüm gazeteler bazında bakıldığında düşmanla ilgili haberler ilk sırada yer almış, sonrasında sırasıyla dış haberler, cephe haberleri ve milli dayanışma haberleri yayınlarda kendilerine yer bulabilmiştir (Ayhan, 2008: 96). Dolayısıyla Türkiye'deki cumhuriyet öncesi basın tarihinin diğer evrelerinde de görüldüğü gibi, bu dönemde de basın baskı ve sansür etkisi altında öncelikle varlığını sürdürmeye ve koşullar elverdiğince kendi yayın ilkeleri doğrultusunda faaliyetlerini yürütmeye gayret etmiştir.

Sonuç

Her ülkenin ve dönemin basını kendi özgün koşullarına sahiptir. Tam bağımsız bir basın ideali tam anlamıyla mümkün gözükmesine de ülkelerin demokrasi ile olan güçlü ya da zayıf bağları basının özgürlüğünde temel önemdedir. Osmanlı Devleti'nin monarşi ile yönetilmesi, ülkede sanayi devrimi ve/ya burjuva sınıfı gibi Batı'da basının gelişmesinde itici güç olan unsurların bulunmaması gibi koşullar ile ülkenin kendine has birtakım özellikleri matbaanın ve özel girişime ait Türkçe basının geç bir tarihte ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devletten bağımsız bir basın, kurumların denetlenebilmesi ve eleştirilmesi için elzemdir. Osmanlı'da da bu işlevleri yerine getirebilen ilk yayının, özel girişimin ürünü olan *Tercüman-ı Ahval*

olması tesadüf değildir. Nitekim halkın basına ilgisi de ancak devletten bağımsızlaşmış ve dolayısıyla objektiflik açısından daha güven veren bir yayının ile mümkün olmuştur.

Öte yandan Osmanlı'da oldukça geç bir zamanda ortaya çıkan süreli yayınlar, hiçbir zaman istikrarlı bir ortamda varlıklarını sürdürememişlerdir. Hem Osmanlı'nın son dönemlerinde ülkede meydana gelen olaylar, hem de yöneticilerin iktidarlarını koruma gayretleri basın özgürlüğünün önünde engel olmuş, gazeteciler ve gazete sahipleri ise sansür mekanizmasından kaçınmak için bazen yayınlarını yurtdışına bazen de başka şehirlere taşımak zorunda kalmışlardır. Bir başka yol da kapanan gazetelerin başka isimlerle yeniden yayın hayatına girmeleri olmuştur. İktidarın yanında yer alan süreli yayınlar her ne kadar diğer gazete ve dergiler kadar baskı görmemiş olsa da sansür ve ceza sisteminden onlar da paylarına düşeni almıştır. Yönetim değişimlerinin yaşandığı zamanlar, ülkede basına nefes aldırın dönemler olmuş ve bu zamanlarda basın yaşamında olağanüstü canlanmalar yaşamıştır. Basın, hem bir aydın sınıfının oluşumuna katkıda bulunmuş hem de ülkedeki okuryazar kitlesinin büyümesinde pay sahibi olmuştur. Farklı görüşlerden kesimler seslerini basın aracılığıyla duyurmuş ve bazen de bir araya gelmelerine basın-yayın organları vesile olmuştur. Sonuç olarak Türk demokrasi tarihine basının önemli katkıları olmuşsa da basının varlığı ve özgürlüğü ülkenin demokrasi ikliminin koşullarına bağımlı olmaktan kurtulamamış, diğer iktidar odakları ile olan güç oyununda rüştünü gereğince hissettirememiştir.

Kaynaklar

- Ahmad, F. (1999). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. (N. Yavuz Çev.). Kaynak Yayınları.
- Atabay, M. (2015). *Türk basın tarihi*. Paradigma Akademi.
- Ayhan, B. (2008). Olağanüstü durumlarda toplumsal dayanışma ve bütünleşmeye basının katkısı: Milli Mücadele Dönemi Türk Basını. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 75-99.

- Baykal, H. (1988). Millî Mücadele'de basın. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 4(11), 471-480.
- Berkes, N. (2005). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Çakır, A. (2022). II. Abdülhamit dönemi basın-iktidar ilişkileri: *İkdâm Gazetesi* Örneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10(30), 426-437.
- Demir, Ş. (2015). İktidar basın ilişkilerinin Osmanlı Devleti'nde görünümü. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 33, 367-377.
- Dervişoğlu, F. M. (2009). Millî Mücadele döneminde basın ve İrade-i Milliye gazetesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 159-166.
- Durmuşlu, İ. (2011). *Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde türk basını ve Yeni Gazete* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erzincan Üniversitesi.
- Gevgilili, A. (1983). Türkiye basını. M. Belge (Editör), *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* içinde. (Cilt: 1, s. 202-228). İletişim Yayınları.
- Güner, Z. (1998). Millî Mücadele'de Türk kamuoyunu oluşturan basın. *Erdem*, 31, 89-104.
- İnuğur, M. N. (2002). *Basın ve yayın tarihi*. Der Yayınevi.
- Karabulut, M. (2010). Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın yenileşme sürecine bir bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 187, 125-138.
- Koloğlu, O. (1985). II. Abdülhamid'in basın karşısındaki açmazı. İçinde M. Belge (Editör), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi*. (Cilt: 1, ss. 82-84). İletişim Yayınları.
- Koloğlu, O. (2000). *Aydınlarımızın bunalım yılı 1918: Zaferi nihai'den tam teslimiyete*. Boyut Kitapları.
- Koloğlu, O. (2015). *Osmanlıdan 21. yüzyıla basın tarihi*. Pozitif Yayınları.

- Kocabaşoğlu, U. ve Akan, A. (2019). *Mütareke ve milli mücadele basını: direniş ile teslimiyetin sözcüleri ve "mahşer" in 100 atlısı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kudret, C. (1977). *Abdülhamit Döneminde sansür*. Milliyet Yayınları.
- Mazıcı, N. (1996). 1930'a kadar basının durumu ve 1931 Matbuat Kanunu. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 5(18), 131-154.
- Ortaylı, İ. (1999). Osmanlı İmparatorluğunda ulusal uyanış ve basın. İçinde A. Doğan vd. (Editörler), *Osmanlı basın yaşamı sempozyumu* içinde, (ss. 19-24). Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Özkaya, Y. (1985). Milli Mücadele'de Anadolu Ajansı'nın kuruluşu ve faaliyetine ait bazı belgeler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2, 587-607.
- Öztürk, S. (2010). Osmanlı-Türk iletişim tarihinin yazımında "bakış" ve "yöntem" sorunları üzerine İçinde H. Aydın (Editör), *İkinci Meşrutiyet devrinde basın ve siyaset*. (ss. 11-42). Palet Yayınları.
- Tamer, A. (2010). Kuvayi Milliye'nin sesi: *İrade-i Milliye ve Hakimiyet-i Milliye*. İçinde N. Güngör (Editör), *Cumhuriyet Döneminde İletişim: Kurumlar, Politikalar*. (ss. 21-51). Siyasal Kitabevi.
- Tanör, B. (1985). Anayasal gelişmelere toplu bir bakış. İçinde M. Belge (Editör), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* (Cilt: 1, ss. 10-26). İletişim Yayınları.
- Tezcan, A. (2013). Âli Kararname ve basın. *Selçuk İletişim Dergisi*, 3(4), 166-172.
- Toprak, Z. (1985). II. Meşrutiyet'te fikir dergileri. İçinde M. Belge (Editör), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* (Cilt: 1, s. 126-138). İletişim Yayınları.
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan holdinglere türk basın tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Tunaya, T. Z. (1985). 1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye'de anayasa geleneği. İçinde M. Belge (Editör), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* (Cilt: 1, s. 27-39). İletişim Yayınları.
- Ulusoy Nalcioğlu (2005). "Tanzimat Dönemi Türk gazeteciliği ve Türk basınının ilkleri". *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(14). 253-267.
- Ünal Özkorkut, (2002). Basın özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki görünümü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 51, 65-84.
- Yalçınkaya, A. (2019). *Vakit gazetesinde Millî Mücadele* (16 Mayıs 1919 – 20 Kasım 1922). [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Extended Abstract

Among the basic functions of the press, the most prominent ones are informing the public and controlling the administration on behalf of the people. The Turkish press, which began to operate in the last years of the Ottoman Empire, is quite problematic in terms of these two principles. Of course, the source of this problem is not the press itself, but the conditions of the period in which it was trying to operate. First, the absence of a democratic system of government and then the inability of some democratization efforts to be put into practice for a long period of time hindered the ability of the press to fulfill its basic functions. In this period, the unstoppable need for political, economic, and social change on the one hand, and the difficulty of adapting to this change on the other, led to a succession of periods of political and social change, starting with the proclamation of Tanzimat (1839), Constitutional Monarchy (1876-1878), Istibdad Period (1878-1908), Second Constitutional Era (1908-1918) and The Turkish War of Independence (1918-1923).

In all these phases, each of which witnessed different developments, the press also had its share of the atmosphere of the relevant period. Although there was no article on the press in the Tanzimat Edict, the first independent Turkish newspapers began to be published in this period, and these newspapers criticized the government and addressed issues in need of reform, but the opposition with the political elites of the period also brought pressure on the press. The serious revival in the press after 1860 and the effects of criticism against the government on the road leading to the First Constitutional Monarchy Period after the failure of the Tanzimat is noteworthy. However, the diversity and determination to struggle in the press of this period was replaced by a silence that lasted for thirty years after the First Constitutional Monarchy, which lasted for two years and ended in 1878. The fact that the press was subjected to heavy repression and control during the Period of the Oppression caused a political silence in newspapers and magazines, while advances in printing technology and developments in the literary field attracted attention during this period. In 1908, with the declaration of the Second Constitutional Era, the effects of the long period of suppression of the press manifested themselves, publishing life entered a period of great revival and new media organs representing almost every intellectual movement of the time began to operate. During the World War I period, the press was once again under the yoke, and due to the serious shortage of paper during this period, there were only a few presses left to continue publishing. In the period of the National Struggle, the confiscation of the telegraph system to control the flow of news and the emergence of press organs that explained the aims of the National Struggle drew attention. In all these important historical phases, the press was both affected by developments in the country and partially influenced political developments.

Periodicals, which emerged quite late in the Ottoman Empire, have never been able to survive in a stable environment. Both the events that took place in the late Ottoman period and the rulers' efforts to preserve their power were obstacles

to freedom of the press, and journalists and newspaper owners sometimes had to move their publications abroad or to other cities in order to avoid the censorship mechanism. Another way was for closed newspapers to re-enter the press under different names. Although periodicals that sided with the government were not subjected to as much pressure as other newspapers and magazines, they too suffered their share of the censorship and penal system. Times of change of government were periods of respite for the press in the country and the press experienced extraordinary revitalization during these times. The press contributed both to the formation of an intellectual class and to the growth of the country's literate population. People with different views made their voices heard through the press and sometimes the press was instrumental in bringing them together. As a result, although the press has made significant contributions to the history of Turkish democracy, the existence and freedom of the press has not been able to escape being dependent on the conditions of the country's democratic climate, and it has not been able to make itself felt properly in the power game with other power centers.

Yazar Bilgileri

Author details

*(Sorumlu Yazar **Corresponding Author**) Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi, ayse.mirza@hbv.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0668-993X

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations:

Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır. None

Çıkar Çatışması

Conflict of Interest

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. None

Kaynak Göstermek İçin

To Cite This Article

Mirza Girgin, A. (2023). Cumhuriyetin ilanı öncesi basının görünümü: 1839–1923 arası. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (64/Özel Sayı), 197-209. <https://doi.org/10.47998/ikad.1356725>